

MORE I TURIZAM U STRATEGIJI GOSPODARSKOG RAZVOJA DALMACIJE

UDK 338.48 :330.34(497.13)

Pregledni rad

Sažetak

More je najveći razvojni potencijal Dalmacije. U dosadašnjem razvoju ovo se područje stalno oslanjalo na taj prirodni resurs, ali nisu dovoljno došle do izražaja sve njegove prednosti. Pogodnosti što ih pruža more mogu se bolje iskoristiti za razvoj više gospodarskih djelatnosti, osobito brodarstva, brodogradnje, eksploatacije podmorja (organska i anorganska bogatstva) i turističkih aktivnosti, odnosno turističke ponude. Iskustva drugih primorskih zemalja pokazuju da se more kao razvojni resurs znatno bolje iskorištava u razvoju regije, jer ono pokreće i aktivnost drugih djelatnosti koje nisu tipično pomorske. Sada, nakon provedenih političko-ekonomskih promjena u Hrvatskoj, a u fazi obnove gospodarstva (nakon ratnih razaranja), pojavljuje se potreba za redefiniranjem razvojne strategije i politike ove regije, pa je u tom procesu moguće jače istaknuti orijentaciju na more jer pomorske djelatnosti (uključujući i turizam) imaju povoljne izglede za uspješan razvoj u budućnosti.

UVOD

Prirodna je težnja svakog područja da svoj razvoj vezuje za one gospodarske djelatnosti koje mogu maksimalno valorizirati područne prednosti i resurse. Budući da je gospodarski razvoj na širem prostoru teško programski usmjeravati, to se u određenim razdobljima pojavljuju razne neracionalnosti, neusklađenosti i konflikti u iskorištavanju resursa. Toga je bilo i u dosadašnjem razvoju dalmatinskoga gospodarstva, gdje su nastale brojne disproporcije /prostorne, strukturne, ekonomske, kvalitetne i druge/.

U namjeri da se stvori cjelovita koncepcija gospodarskog razvoja Dalmacije, izrađeno je više studija i razvojnih dokumenata na razini regije. U tim dokumentima stvarana je razvojna koncepcija koja je najčešće ostajala "razapeta" između republičkih i općinskih društvenih planova, bez ozbiljnijega sustavnog i

institucionalnog oslonca za njezino ostvarenje. Tako je bilo i s nudenim strategijama razvoja, koje su uglavnom ostajale na razini deklaracija. Elemente za posljednju strategiju razvoja, do 2000. godine, dale su dvije studije u kojima su izloženi okviri razvojne koncepcije i strateški ciljevi tog razvoja.¹

Danas, nekoliko godina nakon izrade tih studija, postavlja se pitanje ostvarljivosti tad istaknutih strategija, jer su ih društvene i materijalne promjene u većini deaktualizirale.

Osim tim promjenama, ostvarivanje, postavljenih strateških ciljeva do kraja ovog stoljeća dovedeno je u pitanje i velikim ratnim razaranja dijela dalmatinskoga gospodarstva. Zato se postavlja pitanje - treba li raditi novu (regionalnu) strategiju Dalmacije i kako?²

MORE KAO GLAVNI OSLOKAC U RAZVOJU DALMACIJE

U mnogim analizama dosadašnjega gospodarskog razvoja Dalmacije ustanovljeno je da se morem, kao glavnim potencijalom, nije dovoljno koristilo. Ta nedovoljna iskorištenost pripisuje se djelomice i neodgovarajućoj politici razvoja, koja nije dovoljno stimulirala orijentaciju na more. To se odnosi i na dosadašnju razvojnu strategiju Hrvatske. U suvremenom gospodarstvu primorskih zemalja jača proces litoralizacije (orijentacije na more i obalu) u kojem se razvijaju međusobni poticaji razvoju gospodarstva na obali i unutrašnjosti. U takvu procesu maksimalno se koristi prednostima primorskih zemalja, pa je bilo prirodno da takav proces potpunije bude zastupan i u razvoju Hrvatske, a svakako u većoj mjeri od one tijekom proteklih 50 godina. Dalmacija je u danim društveno-ekonomskim okolnostima razvijala strukturu gospodarstva u kojoj su statistički dominirale djelatnosti netipične za primorsko gospodarstvo (industrija, građevinarstvo, trgovina), premda se jedan dio tih djelatnosti snažnije oslanja na more kao resurs, uvjet i poticaj razvoja (npr. brodograđevna industrija, proizvodnja soli, riblja i druga industrija, zatim građevinarstvo angažirano u gradnji

* dr. Antun Kobašić
Fakultet za turizam i vanjsku trgovinu,
Dubrovnik

pomorske infrastrukture i kapaciteta za turizam, malo-prodaja poticana turizmom itd.). Priključujući taj dio djelatnosti onima što se izravno svrstavaju u tzv. pomorsko gospodarstvo, mijenja se statistička slika gospodarske strukture, koja ipak pokazuje prevladavajuću orijentaciju na more. Da li i dovoljnu?

U prošlosti je ovdje stalno prevladavala orijentacija na more i djelatnosti koje su se njime koristile kao prirodnim resursom ili prometnim prostorom. Nešto izrazitije usmjeravanje na djelatnosti koje nisu tradicionalno primorske (industrija) počelo je ovdje tek s dvadesetim stoljećem. U prethodnim vremenima su poljoprivreda, stočarstvo i ribolov ovdje činili životnu podlogu ljudi, sve dok ona nije postala "tijesna već u 11. stoljeću i takva ostala svih minulih devet ili deset stoljeća" zbog nedostatka obradive zemlje na primorskim prostorima.³ Od tad je bilo nekoliko ekonomskih i političkih procesa, počevši od vinogradarsko-maslinarske specijalizacije preko sjedinjavanja proizvodnih funkcija i zanimanja, okretanja primorskih gradova trgovini morem, razvoja luka i brodogradnje, razvoja prometa morem i kopnenim putovima, do razvoja industrije i turizma u novije doba. Ti su procesi promijenili "životnu podlogu" i povećali su međuovisnost u razvoju obalnog porasta i njegova zaleđa.

Sadašnja gospodarska struktura ovog područja pokazuje izrazitu usmjerenost na djelatnosti tzv. pomorskoga gospodarstva, u koje se najčešće svrstavaju: pomorsko brodarstvo, brodogradnja, lučka djelatnost, eksploatacija morskih resursa (ribarstvo, minerali i dr.) i "turističke" djelatnosti.⁴ Te "pomorske" djelatnosti danas imaju prevladavajući udio u stvaranju društvenog proizvoda i zapošljavanju pučanstva u Dalmaciji, premda se taj udio ne može jasno vidjeti iz statističkih prikaza rađenih prema službenoj klasifikaciji gospodarskih djelatnosti.⁵ Naime, spomenute djelatnosti pomorskoga gospodarstva ostvaruju skupa oko 40% društvenog proizvoda u regiji, ali svojim utjecajem proširuju tržište drugim djelatnostima (trgovini, građevinarstvu, obrtu, poljoprivredi i dr.), tako da se pod utjecajem mora ostvaruje oko 60% ukupnoga društvenog proizvoda u gospodarstvu Dalmacije.⁶

Kad se promatra uže obalno područje, npr. obalne općine Dalmacije, pokazatelji ovisnosti o moru znatno su uvjerljiviji od onih za regiju u cjelini. Osim toga, pojedina uža područja (subregije i općine) različito su se razvijala i oslanjala na more. Zbog toga bi se razvojna strategija morala izgrađivati polazeći od tih područja (dijelova) poštujući pritom razlike u razvoju, izvodeći na tomu i globalnu strategiju za regionalni razvoj. U dosadašnjoj praksi obalno se područje nije izdvajalo iz cjeline regije, a razvojni dokumenti su se oslanjali na metodologiju Republičkog zavoda za planiranje, kojom se koristilo u izradi društvenih planova Hrvatske. Ta je metodologija određivala dvije o b a l n e makroregije u Hrvatskoj (Riječko-istarska i Dalmacija). Tako se granice obalnog područja, po toj metodologiji, poklapaju s granicama makroregija. Inače, u prostornom određivanju obalnog područja praksa pozna više različitih pristupa, ovisno s kojega gledišta se definira taj prostor.⁷ Svakako je bliže stvarnosti kad se obalni prostor (područje) promatra u okvirima obalnih općina, jer je izjednačavanje obalnog prostora s područjem regije

fiktivno (u Dalmaciji čak 6 općina nema izlaz na more) i služi jedino kao teritorijalno-politički okvir u kojem ne može dovoljno doći do izražaja tematika obalnog prostora. Međutim, do sad je uvijek, u stvaranju razvojne koncepcije i strategije, Dalmacija uzimana kao cjelina i strategija je razgrađivana za regiju u cjelosti.

Dosadašnja razvojna orijentacija dalmatinskoga gospodarstva uvelike je temeljena na postojećim komparativnim prednostima i bogatstvu prirodnih i društvenih resursa, te na povoljnom geoprometnom položaju regije. Ali, ta orijentacija je ponekad bila pod jakim utjecajem politike "ravnomjernog razmještaja djelatnosti u nacionalnom prostoru", administrativno-lokacijske politike, trenutnih uvjeta investiranja, pa i pomodarstva. Rezultat toga je relativno stabilna gospodarska osnovica, ali i mnogo pogrešnih investicija, tako da u cjelini nije dovoljno iskorišten realni razvojni potencijal područja, a i sadašnja struktura gospodarstva ne može se smatrati sasvim zadovoljavajućom (posebno u nekim dijelovima regije).⁸

Statistički gledano, industrija u Dalmaciji, u dugom niz posljednjih godina, ima vodeće mjesto u gospodarstvu i ostvaruje oko 1/3 društvenog proizvoda, angažirajući jednako toliki dio zaposlenih u regiji. Međutim, ako bi se isključile neke tipične pomorske djelatnosti, što su uključene u industriju (kao brodogradnja, proizvodnja soli, prerada ribe i druge) granska dominacija industrije bila bi znatno manja, a u korist "pomorskih djelatnosti". Iako ostale djelatnosti pojedinačno znatnije zaostaju za industrijom (po glavnim pokazateljima), njih pet (industrija, poljoprivreda, promet, trgovina, turizam-ugostiteljstvo) daje više od 90% društvenog proizvoda i angažira jednako toliko zaposlenih u gospodarstvu Dalmacije.

Prostorni raspored djelatnosti (po dijelovima regije) prilično je neujednačen. Premda spomenutih pet djelatnosti čini pretežni dio gospodarske strukture u svakoj dalmatinskoj subregiji, njihov redosljed i značenje (pojedinačno) u razvoju pojedinih subregija i općina razlikuju se. Krajem osamdesetih godina ovog stoljeća industrija je imala vodeće mjesto u gospodarskoj strukturi Sjevernodalmatinske i Srednjedalmatinske subregije (područje), a Južnodalmatinskoj i Otočnoj subregiji vodeće mjesto je pripadalo ugostiteljstvu i turizmu.⁹ Prevlast industrije bila je izražena u 16 od ukupno 22 dalmatinske općine (dominacija po obujmu i vrijednosti te po broju zaposlenih - u oba sektora vlasništva). Turizam je, promatran kao skup aktivnosti u koje se slijeva turistička potrošnja, bio realno na drugomu mjestu u strukturi regije, a iskazan kroz ugostiteljstvo i turizam nalazio se na četvrtom ili petom mjestu (ovisno o godinama) u redosljedu djelatnosti.

Tradicionalne pomorske djelatnosti (brodarstvo, brodogradnja, lučke djelatnosti, proizvodnja soli, ribarstvo) zauzimaju visoko mjesto na ljestvici gospodarske strukture i skupa s turizmom obilježavaju vladajuću pomorsku orijentaciju. Ipak, na kraju prijednoga razvojnoga puta početkom 90-ih ostaje dojam da u gospodarstvu Dalmacije nije optimalno iskorišteno more kao glavni razvojni potencijal područja.

TURIZAM I ISKORIŠTAVANJE PRIRODNIH POTENCIJALA

Turizam i djelatnosti koje mu služe ubrajaju se u najizrazitije korisnike mora kao razvojnog potencijala. Orijentacija ovog područja na turizam počela je na prijelazu dvaju stoljeća, a posljednjih godina (krajem osamdesetih) postala je dominantna u velikom dijelu obale i otoka. Takvo usmjerenje na turizam nesumnjivo je potaknuto prirodnim prednostima i rastućim trendom turizma u svijetu, ali i ograničenim mogućnostima područja za razvoj drugih djelatnosti (poglavito proizvodnih).

Prednosti za razvoj turizma na ovom području proi-
zlaže iz prostornih kvaliteta, zemljopisnog položaja, klime i mora kao glavnoga prirodnog resursa, a ogledaju se u ovim pogodnostima:¹⁰

- povoljni klimatski i talasoterapijski uvjeti;
- atraktivna priroda i bogatstvo povijesnog naslijeđa;
- bogatstvo flore i faune;
- velike površine pogodne za kupanje i športove na moru;
- povoljni geoprometni položaj;
- blizina atraktivnih resursa u zaleđu (planine, zimski športski centri, lovišta, izletišta, urbani i ruralni spomenici itd.).

Koristeći se tim pogodnostima i odgovarajućim uvjetima za razvoj u proteklom razdoblju, na ovom su području izrasli kapaciteti turističke ponude koji su na početku ovog desetljeća omogućavali podmi-
renje turističkih potreba za gotovo 400.000 posjetilaca (turista) u jednom danu.¹¹ Ipak, s takvim kapacitetima i cjelovitom turističkom ponudom, u Dalmaciji nisu dovoljno došle do izražaja stvarne mogućnosti u turizmu.

Danas ovdje postoje goleme prostorne rezerve za daljnji napredak turizma, a posebice ondje gdje nema realnih uvjeta za jače razvijanje drugih, "neturističkih" djelatnosti. Najveće neiskorištene prirodne rezerve za razvoj turizma nalaze se na otocima,¹² gdje su, nažalost, prisutna i određena razvojna ograničenja što ih uvjetuje nedostatak pitke vode. Gledajući globalno, Dalmaciju u cjelini, izvorske vode ima u većoj količini od današnje potrošnje i ona znatno premašuje ukupne potrebe, ali zbog neravnomjerne raspoređenosti izvora i neizgrađenih vodovoda mnogi dijelovi područja oskudjeva-
ju vodom. Taj nedostatak bi se mogao ukloniti izgradnjom regionalnih vodovoda (uključujući i otoke), uz prethodno kaptiranje raspoloživih izvora, ili (i) eventualnom desalinizacijom mora na lokalitetima gdje bi potencijalna potrošnja vode mogla opravdati ulaganja u uređaje.¹³

U dosadašnjem razvoju Dalmacije nije poklanjana dovoljna pozornost aktivaciji i istodobnom čuvanju raz-
nih prirodnih resursa. Razvijanje nekih djelatnosti i pogona nepopravljivo su narušeni pojedini elementi izvorne kvalitete područja. S gledišta turizma posebno je negativan utjecaj neplanske izgradnje i neadekvatnih tehničkih rješenja nekih industrijskih pogona i drugih gospodarskih, ali i ostalih objekata. Na pojedinim loka-
litetima nastupila je degradacija prostora i vodnih

površina, kao na primjer: zagađenje Kaštelanskog za-
ljeva i većeg dijela obale između Trogira i Omiša, zagađenost Krke i prijetnja Zrmanji, uzurpacija i degra-
dacije obalnog ruba, privatizacije i neplanska izgradnja na cijelom prostoru, oštećenje pejzaža izgradnjom i otvaranjem kamenoloma, neriješena kanalizacija i pročišćivanje otpadnih voda uzduž velikog dijela obale itd. Tako su neplanski razvoj u prostoru i loši odnos prema okolišu znatno smanjili izvornu vrijednost pri-
rodnih činitelja na velikom dijelu dalmatinskog područja, djelujući štetno na mogućnosti njegovu jačem aktiviranju u turizmu.

Spomenuti i drugi problemi u razvoju i iskorištavanju prostora nastali su usporednim razvijanjem i sukobljavanjem.¹⁴

a) industrije i turizma (izrazito na područje Splita, Šibenika, Zadra i Ploča);

b) stanovanja i atraktivnih lokaliteta na obali (naji-
zrazitije na potezu Split - Makarska, a zatim u Dubro-
vniku i Zadru, gdje je stambena izgradnja uzurpirala atraktivne lokalitete za turizam);

c) koncentracije stanovanja i izgradnje prostora (podizanje objekata što prate koncentracije stanovanja, preopterećenje infrastrukture, neizgrađenost rjeđe na-
seljenih prostora, problemi odlaganja smeća-otpadaka itd.).

Ipak, unatoč svim tim slabostima, veliki dio dalmati-
nske obale ima znatne rezerve pogodnog prostora za razvoj turizma i kapaciteta turističke ponude.

Ako se izuzme nekoliko predjela na kojima je jača koncentracija turističkih kapaciteta, može se tvrditi da na ostalom dijelu dalmatinskoga područja nisu dovoljno iskorišteni prirodni potencijali za napredak turizma. Stoga je opravdano računati da će ubuduće biti uklonjen taj nedostatak, što znači da će se izgrađivati i novi kapa-
citeti pa je potrebno stvoriti i valjane norme (prostorne i druge) kojima bi se spriječili potencijalni konflikti o kakvim je bilo riječi, a ujedno se osigurale i mjere za zaštitu prirode i okoliša. Samo u odgovarajućem (razumnom) razmjeru između zaštite prirode i turističke izgradnje ostvarit će se optimalna korist od razvoja tu-
rizma.

Opća kretanja na svjetskom turističkom tržištu, a posebno ona u potražnji, nude povoljne mogućnosti za jači razvoj dalmatinske turističke ponude, koja bi uz bolje korištenje prirodnim resursima mogla aktivirati više različitih djelatnosti i tako orijentaciju na turizam učiniti vodećom u više obalnih općina. Ta vodeća orije-
ntacija na turizam danas se uočava u nekoliko dalmati-
nskih općina, gdje ugostiteljstvo i turizam zauzimaju vodeće mjesto u strukturi gospodarstva i po broju zapo-
slenih. To se koncem prošlog desetljeća opravdano može reći za tri općine (Dubrovnik, Makarsku i Obrovac), dakle u osam od ukupno 16 obalnih i otočnih općina.¹⁵

Najizraženiju orijentaciju na turizam i najveću ovi-
snost o njemu pokazivale su otočne općine, a zatim Dubrovnik, Makarska i Trogir (po značenju u gospoda-
rskoj strukturi, a ne po redosljedu djelatnosti), ali je njegovo značenje bilo nekoliko i u drugim općinama, posebice Biogradu, Zadru, Šibeniku i drugima.

ŠTO JE S GLOBALNOM STRATEGIJOM U RAZVOJU DALMACIJE?

Globalna strategija što je sugerirana studijama i drugim razvojnim dokumentima, te dugoročnim planom do 2000. godine, pretpostavljala je razvoj u sustavnim okvirima koji su vrijedili u vrijeme izrade tih dokumenata i u tadašnjem okruženju.¹⁶ Kako je u međuvremenu došlo do znatnih promjena u društveno-ekonomskom sustavu, ali i promijenjenih okolnosti za daljnji razvoj, sugerirana je strategija deaktualizirana, a mnogi strateški ciljevi dovedeni su u pitanje. Razlozi za to su:

a) promjene u političkom i ekonomskom sustavu (transformacija vlasništva, tržišni odnosi, nova ekonomska politika, geopolitičke promjene itd.);

b) promjene u geoprometnom i gravitirajućem značenju pojedinih dijelova područja i središta (kao posljedica geopolitičkih promjena, migracijskih tokova, okruženja itd.);

c) ratna razaranja na velikom dijelu regije (prometna i druga infrastruktura, lučki uređaji, proizvodni i uslužni kapaciteti, stambeni objekti, prirodni resursi itd.).

Zbog tih promjena i novonastale situacije logično je preispitati neke od strateških ciljeva, odnosno elemenata strategije, što su utvrđeni u spomenutim razvojnim studijama, jer se neki od njih, s današnje vremenske udaljenosti, doimaju manje realnima i teško ostvarljivima do kraja stoljeća.

Neki od spomenutih strateških ciljeva u razvoju gospodarstva Dalmacije, kako su postavljeni u spomenutim studijama, po svojoj prirodi trajna su težnja razvoju i njihova aktualnost ne prestaje nastalim promjenama. Nasuprot tomu, neki "ideologizirani" ciljevi što su vezani za prethodni političko-ekonomski sustav (npr. razvoj samoupravnih odnosa, udruživanje u velike sustave i sl.) postali su anakronizmom, a neki zasigurno neostvarljivim do 2000. godine, kao npr. "dostizanje i održavanje relativno visoke stope rasta društvenog proizvoda i narodnog dohotka".

Nekoliko globalnih strateških ciljeva što su hijerarhijski nadređeni posebnim granskim ciljevima (pa tako i onima u pomorskom gospodarstvu), ostaju i dalje aktualni, ali jedino kao dugoročna težnja koja se vremenski teško može (ili uopće ne može)¹⁷ uklopiti u razdoblje do 2000. godine. Među takve idu:

- prestrukturiranje privrede radi uskladbe tokova društvene reprodukcije s naglaskom na fleksibilne kapacitete sposobne da prihvate prodore tehnološkog napretka;

- znatno povećanje ukupne efikasnosti i poboljšanje stupnja organiziranosti, a posebno organizacije rada;

- dostizanje i održavanje stope investicijske aktivnosti primjerene razini razvoja i razvojnih ambicija;

- prevladavanje prometne izoliranosti;

- ravnomjerniji razvoj subregionalnih područja (posebno otoka).

Posebni strateški ciljevi u razvoju pojedinih djelatnosti razrijeđeni su u studijama i postavljeni su granski. Takvi ciljevi vode k izgradnji zamišljene strukture, koja bi potkraj stoljeća neznatno poboljšala poziciju pomorskoga gospodarstva u odnosu prema onoj iz 1980. godine, dakle onaj pred 20 godina. Struktura gospodarstva izražena veličinom društvenog proizvoda i brojem zaposlenih, kako je planirana spomenutim studijama, dana je u tablici 1.

Tako videna gospodarska struktura regije za konac stoljeća, bez obzira na realnu vrijednost pokazatelja, ne može se smatrati realnom s današnjeg stajališta. Prije svega, očekivane promjene u strukturi vlasništva (privatno, mješovito, društveno, javno) čine neodrživima predviđanja po sektorima vlasništva, a osim toga će buduće vlasništvo utjecati i na mijenjanje gospodarske strukture u kojoj će svakako jačati udio tercijarnih djelatnosti, uz vjerojatni pad udjela industrije. Promjene će biti potencirane i kretanjem kapitala (domaćega i stranog) prema pojedinim djelatnostima, koji će zasigurno u prvoj razvojnoj etapi priticati nešto sporije i usmjeravati se najprije u djelatnosti s bržim okretajem i kraćim rokovima povrata. Osim toga, valja pretpostaviti da će investicije u toj fazi, zbog ograničenih mogućnosti velikog broja malih posjednika kapitala, biti usmjeravane u manje proizvodne i uslužne kapacitete, a da će se javni kapital (državni, društveni) orijentirati uglavnom na velike javne investicije, prije svega na obnavljanje velike infrastrukture razorene ratom.

Zbog promijenjenih okolnosti, a posebice zbog posljedica ratnih razaranja, mijenjat će se i značaj pojedinih djelatnosti u strukturi gospodarstva regije i njezinih dijelova. Tako valja očekivati da će u razdoblju obnove (a možda i do kraja stoljeća) dolaziti do znatnijih promjena među djelatnostima, jer će neke od njih dolaziti u nepovoljniji položaj na tržištu, a neke druge (ugla-

Tablica 1.

PREDVIĐENA GOSPODARSKA STRUKTURA DALMACIJE

Gospodarsko područje	Društveni proizvod		Zaposleni	
	1980.	2000.	1980.	2000.
Industrija i rudarstvo	29,6	29,2	28,9	31,3
Poljopriv. i ribarstvo	1,6	2,1	2,0	2,5
Građevinarstvo	9,4	7,3	10,4	10,3
Promet i veze	15,4	16,6	10,7	10,1
Trgovina	19,6	18,5	11,6	13,1
Turizam i ugostiteljstvo	8,0	9,1	9,7	12,1
Obrtništvo	2,5	4,0	2,8	3,7
Ostalo	3,6	3,0	5,8	6,7
Društveni sektor	89,7	89,8	81,9	89,8
Privatni sektor	10,3	10,2	18,1	10,2
S k u p a	100,0	100,0	100,0	100,0

Izvor: Osnove dugoročnog razvoja Dalmacije, Ekonomski fakultet, Split 1985, str.43

vnom one iz pomorskoga gospodarstva) imat će više izgleda da se brže afirmiraju na takvu tržištu. Neke novije studije u tomu vide velike izgleda za djelatnosti turističke ponude, koje bi, nakon razdoblja obnove, mogle brže zakoračiti prema vrhu ljestvice u strukturi mnogih dijelova Dalmacije.¹⁸

Osim spomenutih razloga određene promjene u strukturi gospodarstva nastat će i zbog mijenjanja gravitacijskog značenja nekih aglomeracija i središta (npr. gravitacijsko područje nekih luka i aerodroma, trgovinskih središta i sl.), zatim zbog izmjenjenih prometnih mogućnosti, zastarjelosti nekih proizvodnih i uslužnih kapaciteta i tehnologije (jedan dio tradicionalnih industrijskih pogona, brodova itd.), zbog "raspadanja" velikih organizacijskih i poslovnih sustava - kao posljedica transformacije vlasništva, zatim zbog jačanja poduzetništva i rasta broja malih firma - posebice u tercijarnim djelatnostima itd. Sve to će imati jakog utjecaja na pomake u gospodarskoj strukturi, tako da će ona svakako na kraju ovog stoljeća izgledati drukčije od onoga što je planirano u spominjanim razvojnim studijama (u tablici 1. ovog rada), a i programima razvoja užih dijelova regija.

KAKVA RAZVOJNA STRATEGIJA DO KRAJA STOLJEĆA?

Idućih nekoliko godina do potkraj stoljeća bit će razdoblje obnove i oživljavanja gospodarstva Dalmacije (računajući da je 1992. posljednja ratna godina). U tom vremenu se može računati s dvije etape oživljavanja gospodarstva, s tim što će u prvoj tržište biti na obnovi i uklanjanju posljedica rata, a u drugoj na jačanju tržišne pozicije nosilaca djelatnosti (rast obujma proizvodnje, širenje tržišta, rast kvalitete i sl.) Dužina razdoblja obnove svakako će se razlikovati po užim područjima (subregijama i općinama) jer je stupanj destrukcije ratom u njihovu gospodarstvu i infrastrukturi različit. Zato je u tom smislu teško govoriti o zajedničkoj globalnoj strategiji za Dalmaciju kao cjelinu (bez obzira na institucionalne i prostorne okvire u kojima bi se strategija utvrđivala). Razvojna strategija i izbor strateških pravaca (posebnih) svakako će se morati prostorno rasčlaniti i izvorno ustanoviti po užim područjima, a eventualna zajednička globalna strategija na razini mogla bi se oblikovati samo kao okvir za neke zajedničke aktivnosti u ostvarivanju razvojne politike i opće (globalne) koncepcije razvoja Republike i njezinih regija.

Polazeći od činjenice da su ratom uništene ili teže oštećeni mnogi vitalni objekti infrastrukture (osobito prometne), proizvodni i uslužni kapaciteti, prirodni i drugi resursi, treba računati s tim da će obnova i uklanjanje posljedica rata zahtijevati velike napore i mijenjati razvojne prioritete u nešto dužem razdoblju. Istodobno s procesom obnove ići će i pretvorba vlasništva i prilagodba gospodarstva novim tržišnim uvjetima. Tako će se pojaviti potreba za revidiranjem i mijenjanjem mnogih prije utvrđenih razvojnih pravaca i strateških ciljeva - po sadržaju, dinamici i obujmu. U toj promjeni logički će se nametnuti, kao prioritetni, razvojno-strateški ciljevi:

a) obnova i povećanje kapaciteta tržišno izglednih djelatnosti i pogona (izvoznih i drugih);

b) prometno osposobljavanje i povezivanje svih dijelova unutar regije i nje sa zaleđem (prometna infrastruktura - ceste, luke, aerodromi, željezničke pruge, PTT, povezivanje otoka s obalom i međusobno povezivanje obale uzdužno i s unutrašnjosti itd.);

c) povratak i jačanje pozicije nositelja djelatnosti na tržištu (povratit će se stara i osvojiti nova tržišta, povećati će se tržišni potencijal, selekcionirati proizvodi i usluge, ojačati će se komunikacije s tržištem i sl.).

Prvo spomenuti cilj (pod a) podrazumijeva: ubranu privatizaciju, privlačenje stranog kapitala, stimulaciju domaćih investitora - fizičkih i pravnih osoba, stimuliranje izglednih djelatnosti, poticanje poduzetništva itd.

Drugi cilj praktički je neostvarljiv bez uključivanja u širi nacionalni program obnove i izgradnje prometnica i razvoja prometa, ali je moguće ubrzati proces participacijom u pojedinim investicijama, privlačenjem stranog kapitala - investitora, preuzimanjem međunarodnih i državnih zajmova, aktiviranjem lokalnih kapaciteta i poduzetnika itd.

Treći cilj proizlazi iz logike opstanka poduzeća i uključivanja u suvremene tržišne tokove (i odnose), a postiže se: kvalitetom proizvoda i usluga, sposobnim menadžmentom, znalačkim korištenjem marketingom, odgovarajućom politikom cijena (*value for money*), ali i odgovarajućom ekonomskom politikom društva (države) koja mora potaknuti napore poduzetnika.

Tako postavljeni ciljevi morali bi, uz odgovarajuću strategiju, biti podržani valjanom politikom razvoja.

U okviru tako postavljenih ciljeva različite su mogućnosti i položaj pojedinih djelatnosti. Već spomenuta ograničenja u industrijskom razvoju neće se bitno promijeniti (uz eventualno smanjenu djelatnost), ali je realno očekivati da se poveća aktivnost drugoga proizvodnog područja - poljoprivrede i ribarstva, u idućoj fazi oživljavanja (i obnove). S druge strane, pomorsko gospodarstvo ima izglednije mogućnosti da uspješno (i relativno brzo) prijeđe razdoblje obnove i uđe u fazu uspona (uz jaču podršku razvojne politike), iako ni tu nisu jednaki izgledi za sve djelatnosti.

Pomorsko brodarstvo nije imalo velikih gubitaka u ratu, zbog velike disperzije trgovačke flote po svjetskim morima, dok su gubici putničke flote osjetniji, ali ne i preteški. Zato će brodarstvo relativno brzo prijeći vrijeme obnove. Slično je i s brodogradnjom, gdje su ratna razaranja znatna, ali i relativno lako uklonjiva. Tako te dvije djelatnosti svakako idu u skupinu onih što se daju lako oporaviti i nastaviti normalnim tempom razvoja, koji bi morao biti brži od onoga u prethodnom razdoblju, jer za to ima realnih mogućnosti i velikih zalih.¹⁹

Lučka će djelatnost vjerojatno, u prvoj fazi preostalog razdoblja do kraja stoljeća, smanjiti poslovanje zbog spomenutih razaranja u nekima od luka (npr. Ploče i Dubrovnik), zatim zbog stradalih prometnica koje ih povezuju s unutrašnjosti (vrijedi za sve luke), ali i zbog nastalih promjena geoprometnog i gravitirajućeg značenja pojedinih luka. Tu bi vrijeme obnove i oživljavanja moglo potrajati nešto duže.

Ugostiteljstvo i turizam, kao gospodarsko područje prilično su unazađeni ratnim razaranjima. Do konca 1991. godine bilo je evidentirano uništenih više od 12.000 kreveta u hotelima, ali je znatno veći broj onesposobljenih ili uništenih jedinica smještajnog kapaciteta u komplementarnim oblicima smještaja (privatne sobe, vile, kampovi, odmarališta itd.). Tome valja dodati i druge kapacitete turističke ponude kao što su: marine, razni plovni objekti za potrebe turizma, izgrađene obale i kupališta, oprema i uređaji, turistički autobusi i automobili (izletnički, *rent a car*, taksi i dr.), brojne agencije i turistički biroji, zatim ugostiteljski, trgovački, servisni i drugi objekti.²⁰ Zbog toga će u prvoj etapi biti težište na obnovi tih kapaciteta i podizanju novih objekata, kako bi se ponovno dostiglo mjesto u strukturi kapaciteta turističke ponude mediteranskih zemalja, a zatim bi se stanje i poboljšalo.²¹ Međutim, zasigurno je da se u prvom razdoblju obnove neće moći vratiti kvaliteta nekih kapaciteta ponude (npr. smještajnih) i da će se u početku pogoršati struktura po vrstama i kvaliteti kapaciteta (realno je očekivati porast udjela "jeftinijih" kapaciteta kao što su: kampovi, montažne kućice, jednostavniji smještaj u privatnim stanovima i sl. uz smanjeni udio kvalitetnijih hotela i sličnih objekata).

Pogoršanja struktura smještajnih kapaciteta ne mora značiti i pad kvalitete turističke ponude u cjelini jer se ona može održati raznovrsnošću ponude i poboljšanjem svake pojedinačne usluge.

Ostale djelatnosti uslužnog karaktera razvijat će se u skladu s općim stanjem u narodnom gospodarstvu i razvoju životnog standarda, čime će biti određena dinamika i veličina rasta. Međutim, u fazi će se obnove građevinarstva i građevna industrija moći natprosječno koristiti svojim kapacitetima i bilježiti će rast udjela u pokazateljima razvoja dalmatinskoga gospodarstva, što se događa uvijek u vrijeme razmaha investicione aktivnosti.²²

Ovako sagledana situacija u gospodarstvu Dalmacije upućuje na pravce koje bi valjalo strateški osmisliti i podržati prikladnim mjerama razvojne politike (republičke i drugih teritorijalnih jedinica). To je realno očekivati u procesu obnove, kad valjanom politikom treba pratiti program obnove kakav se radi na razini Republike. "Uplitanje" države u razvoj svakako će u ovoj fazi biti znatno jače od uobičajenoga za normalna razdoblja u zemljama razvijenoga tržišnog gospodarstva. U takvim okolnostima normalna će biti pojava znatnijih poticaja onim gospodarskim djelatnostima koje imaju najveće izgleda da brzo i učinkovito prebrode razdoblje obnove i ostvare ciljeve od zajedničkog interesa.

U svakom slučaju, mora postojati jasna razvojna koncepcija i razrađena strategija razvoja, a hoće li se to činiti na razini Republike za njezine regije ili pojedinih njezinih dijelova - gotovo je svejedno. Utvrđenu strategiju morala bi pratiti valjana razvojna politika (administrativne, regulativne, financijske, nadzorne i druge mjere). Takvom strategijom i politikom razvoja morao bi se dugoročno, a u etapi obnove intenzivno, poticati razvoj perspektivnih djelatnosti, među koje, na prvom mjestu, idu djelatnosti tzv. pomorskoga gospodarstva, jer se one mogu najsvrsishodnije (i najpotpunije) koristiti prirodnim pogodnostima Dalmacije i morem kao njezinim potencijalom.

ZAKLJUČAK

More, kao najveći razvojni potencijal Dalmacije, ostaje i ubuduće glavni oslonac razvoja te regije. U budućnosti bi se njime moralo više koristiti jer zato ima objektivnih mogućnosti i interesa. Veće iskorištavanje mora moralo bi biti iskazano i u razvojnoj orijentaciji, strategiji i politici razvoja. To se odnosi na sve oblike eksploatacije mora, uključujući i turizam kao najkompleksnijeg korisnika resursa. Promijenjene okolnosti i uvjeti djelovanja u novomu tržišnom gospodarstvu zahtijevat će promjenu nekih prije utvrđenih, globalnih ciljeva i strategija razvoja. Realno je u tomu jače istaknuti orijentaciju na more i na djelatnost koje se njime koriste, tj. na pomorsko gospodarstvo. Početna faza idućeg razdoblja bit će podređena obnovi gospodarskih kapaciteta stradalih u ratu. U toj fazi potreban je jači poticaj onih djelatnosti koje imaju veće izgleda da brzo osvoje povoljnu poziciju na tržištu i potaknu razvoj ostalih. Među takvima svakako su djelatnosti tzv. pomorskoga gospodarstva.

BILJEŠKE

- ¹ To su studije razvoja do 2000. godine: Dugoročni društveno-ekonomski razvoj ZO Split, Rep. zavod za planiranje, Zagreb 1984. i Osnove dugoročnog razvoja Dalmacije, Ekonomski fakultet, Split 1985.
- ² Razmatranju strategije i politike razvoja, posebno turizma, autor je posvetio više radova, a najnoviji su: Prioritetni pravci razvoja turističke ponude Dalmacije, FTVT, Dubrovnik 1990, Politika turizma u Jugoslaviji - između znanosti i praktičizma, Zbornik, IT, Zagreb 1991. i druge.
- ³ M. Mirković, Izbor iz ekonomskih radova, II, Naprijed, Zagreb 1985.
- ⁴ Vidi A. Bulić, Robni karakter prometne usluge i jadranska orijentacija, Privreda Dalmacije, 1-2/1992. str. 9.
- ⁵ Jedinствена klasifikacija djelatnosti, Sl. list 6/1976, s naknadnim dopunama, ne razdvaja neke djelatnosti pomorskog gospodarstva, već ih uključuje u druge (npr. brodogradnja i prerada ribe u industriji i slično).
- ⁶ Izračunano iz Stat. godišnjaka Hrvatske i podataka SDK za 1986 - 1989.
- ⁷ I. Šimunović upućuje na više gledišta (pristupa) u definiranju obalnog područja: I.Š., Privredna usmjerenost obalnog područja Hrvatske, Privreda Dalmacije, 4/1989. str. 4 - 16.
- ⁸ Da ne zadovoljavaju gospodarsku strukturu upozoravalo je više studija i pojedinačnih autorskih radova. (I. Šimunović, D. Štambuk, P. Filipić, D. Vlahović, A. Dulčić i drugi - serija članaka u Priv. Dalmacije 4/1989, 9 - 10/1990, 2 - 4/1991.).
- ⁹ Izračunano iz Stat. godišnjaka Hrvatske i podataka SDK za 1987 - 1989.
- ¹⁰ Slično određivanje prostornih prednosti izvršeno je u studiji Prioritetni pravci..., op.cit., str. 44.
- ¹¹ U 1989. godini Dalmacija je imala 397.096 registarskih postelja za izdavanje turistima (Časopis Privreda Dalmacije 3- 4/1991, str. 61).
- ¹² Takva konstatacija nalazi se u spomenutoj studiji Prioritetni pravci..., po kojoj je iskorišteno samo 40% mogućnosti (str. 55- 56), a o velikom neiskorištenom potencijalu otoka piše i A. Dulčić, Turistička valorizacija otoka, Privreda Dalmacije 3- 4/1991.
- ¹³ Vidi studiju Aktiviranje prirodnih resursa Dalmacije kroz razvoj turizma, FTVT, koord. H. Džubur, Dubrovnik, 1986, str. 74- 75.
- ¹⁴ Oblici sukobljavanja navedeni u citiranoj studiji "Prioritetni pravci...", str. 56.

- ¹⁵ Redoslijed djelatnosti utvrđen je prema podacima iz Stat. godišnjaka Hrvatske za 1986 - 1989. godinu.
- ¹⁶ Spominjane studije i razvojni dokumenti doneseni su između 1980. i 1985. godine.
- ¹⁷ Tako definirani ciljevi preuzeti su iz studija EF, Split (1985) Osnove dugoročnog razvoja Dalmacije, str. 49 - 52.
- ¹⁸ O velikim mogućnostima turističke ponude riječ je u studiji FTVT-a Prirodni pravci...
- ¹⁹ Na veće mogućnosti brodarstva upućuje A. Bulić (Pomorska orijentacija SFRJ, Naše more, 3-4/1986) i I. Ban Doktorska disertacija, Gospodarski značaj morskog brodarstva..., Dubrovnik 1992).
- ²⁰ Vidi A. Kobašić, Strategija razvoja turizma u Hrvatskoj poslije rata, Turizam, 1-2/1992, str. 20 - 24.
- ²¹ Dalmacija je krajem 80-ih godina imala bolju strukturu smještaja od nekih mediteranskih zemalja (Grčke, Italije, Španjolske, Francuske), ali su te zemlje imale povoljniji odnos ostalih sadržaja ponude i bolje učinke u turizmu. Grčka je npr. u 1989. godini ostvarila 2.392,6 milijuna dolara od turizma, a Jugoslavija s dvostrukim kapacitetom smještaja samo 2.024,2 milijuna (Vidi OECD, Tourism Policy and International tourism, Paris 1990).
- ²² U razdoblju intenzivnije investicijske aktivnosti 1970 - 1979. građevinarstvo je ostvarivalo od 11,5 do 14,5 društvenog proizvoda Dalmacije. Poslije taj udio opada. (Vidi Stat. godišnjak Dalmacije br. I-IV, ZOS, 1976 - 1982). U buduću se očekuje ponovni rast udjela.

SEA AND TOURISM IN THE STRATEGY OF THE ECONOMICAL DEVELOPMENT OF DALMATIA

Summary

The sea is the most important source of development in Dalmatia. The development of this area has always been based on this natural resource but all its advantages haven't been adequately used. They could be better used in the development of all the branches of economy especially in shipping, ship building, sea exploitation (organic and anorganic resources) and tourism. Other maritime countries' experience indicates that the sea has been better exploited in the development of the region because it involves all other non typical maritime activities. Croatia passed through political and economical changes, the war destroyed it and now while it is being renewed the strategy of the economical development should be redefined. The politics of this area should emphasize the maritime orientation because all these activities will lead to the successful development of the region.

Rukopis primljen: 23. 06. 1992.

ATLAS

PUTNIČKA AGENCIJA DUBROVNIK

DUBROVNIK — Pile 1
Tel: 442-222
Tlg: ATLAS Dubrovnik
Tlx: ATLAS 27-515, 27-583
Telefax: 411-100, 442-720

KOMPLETNA TURISTIČKA PONUDA

- hotelske rezervacije
- privatni smještaj
- transferi
- mjenjačnica
- ture & izletnički programi
- grupna & incentive putovanja
- kružna putovanja
- nautički turizam
- kongresna ponuda
- american express kartice
- galerija sebastian